

Przedmowa

Wrozwoju kartografii, podobnie jak w innych dziedzinach, zwłaszcza w naukach praktycznych, wyróżnić można liczne wydarzenia w sposób zasadniczy wpływające na ów rozwój, fakty decydujące o znaczącym przyspieszeniu albo zwrocie w rozwoju dyscypliny. Wydarzenia te mogą mieć charakter ogólny, wpływając na całą dyscyplinę, ale mogą też kształtować rozwój jej poszczególnych gałęzi lub kierunków. Podejmując dość trudne wyzwanie przygotowania tomu serii „Z Dziejów Kartografii” zatytułowanego *Kamienie milowe w kartografii* chcemy zwrócić uwagę czytelników na różnorodne spojrzenie autorów poszczególnych artykułów na tytułowe „kamienie milowe”. Różnorodność taka, koncentrująca uwagę badaczy dziejów kartografii na jej wielorakich aspektach świadczy z jednej strony o bogactwie podejść, z drugiej może powodować konstatację o niezgodzie na zaproponowane podejście do zagadnienia. Pozostawiając jednak autorom swobodę podejścia do zagadnienia „kamieni milowych w kartografii” oddajemy czytelnikom tom XVII serii ku własnej refleksji.

Zaprezentowane w tomie artykuły są rozwinięciem albo nawiązaniem do treści wystąpień autorów w czasie XXVI Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii zorganizowanej w dniach 13–15 września 2012 r. w Warszawie przez Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN we współpracy z Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, Instytutem Geodezji i Kartografii oraz Towarzystwem Naukowym Warszawskim pod patronatem honorowym Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz Głównego Geodety Kraju.

Podjęcie przez środowisko historyków kartografii problemu kamieni milowych w kartografii jako tematu wiodącego zarówno konferencji jak i tomu serii „Z Dziejów Kartografii” było zadaniem dość ryzykownym, wszak znane jest różnorodne definiowanie pojęcia kamieni milowych. Zasadniczym pytaniem, w którym artykułowano wątpliwości, była kwestia znaczenia dzieła kartograficznego lub wydarzenia z dziejów tej dyscypliny pozwalającego na uznanie go za kamień milowy w kartografii. Podjęcie tego problemu przyniosło owoce w postaci różnorodnych podejść, uwzględnienia w zamieszczonych artykułach zagadnień różnej wagi dla dziejów kartografii i rozwoju jej wytworów.

Tom otwiera obszerny wybór wydarzeń i dzieł uznanych za kamienie milowe w kartografii, dokonany przez Wiesławę Żyszkowską (Uniwersytet Wrocławski) i Lucynę Szaniawską (Biblioteka Narodowa w Warszawie). Autorki, opatrzywszy swój wybór syntetycznym wstępem, zaprezentowały bogaty wykaz „kamieni milowych”, przygotowany zgodnie z opinią W. Żyszkowskiej, że „do kamieni milowych wypada zaliczyć wielkie dzieła kartografii, w tym przede wszystkim pierwsze opracowania obszarów lub tematów oraz zastosowania metod”.

To sformułowanie, obok zarysowania nieostrej granicy owych *wielkich dzieł* i dzieł mniejszej rangi, otwiera możliwość nakierowania rozważań o kamieniach milowych kartografii w stronę dzieł pod jakimś względem „pierwszych”. Do tych należy pierwszy plan miasta, pierwsza mapa poziomicowa danego obszaru, pierwsza mapa gleb, pierwsze przedstawienie użytkowania terenu itp. Część publikowanych artykułów przygotowana została z takim właśnie podejściem, wszak zasadnicze kamienie milowe kartografii zostały już wcześniej scharakteryzowane przez licznych badaczy jej historii.

Drugi artykuł wprowadzający dotyczy kamieni milowych w polskim piśmiennictwie z zakresu historii kartografii. Jego autor, Jerzy Ostrowski (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN) wskazuje na wybrane publikacje z ostatnich dwóch stuleci, które mogą być uznane za kamienie milowe na drodze poznawania przeszłości kartografii zarówno ziem polskich i ich poszczególnych części, jak i w skali globalnej.

Kolejną część tomu zajmują artykuły o kamieniach milowych w kartografii dawnej, do końca wieku XVIII. Znaczącą ilość miejsca w tych omówieniach poświęcono dziełom renesansowym. Lucyna Szaniawska omawia wkład osiągnięć renesansu w rozwój map geograficznych, zaliczając do ówczesnych wydarzeń mających wpływ na rozwój kartografii m.in. przetłumaczenie na łacinę *Geografii* Ptolemeusza oraz późniejsze opracowania map na podstawie ptolemejskich założeń i danych, eksplorację Atlantyku, Oceanu Indyjskiego i Pacyfiku oraz wprowadzenie druku, a później techniki miedziorytu. Ówczesną kartografią ziem polskich zajmuje się Adam Krawczyk (Uniwersytet Jagielloński) informując o niopublikowanych badaniach Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej nad mapami Jana Długosza. Swoistym rozwinięciem rozważań L. Szaniawskiej jest artykuł Teresy Bogacz (Wyższa Szkoła Zarządzania „Edukacja” we Wrocławiu) dotyczący renesansowego „odkrycia” Śląska jako kamienia milowego w rozwoju kartografii tego regionu. Autorka wskazuje na nowe spojrzenie na region, będące wynikiem renesansowego odkrywania człowieka i przestrzeni geograficznej. Bardziej szczegółowe podejście znajdujemy w artykule Radosława Skryckiego (Uniwersytet Szczeciński), który przedstawia dotychczasowy stan wiedzy oraz nowe ustalenia dotyczące mapy Pomorza Eilharda Lubinusa z 1618 roku. Autor odnosi się między innymi do niebadanych wcześniej zagadnień dotyczących druku mapy. Rozważania dotyczące kartografii XVII wieku znajdujemy także w tekście Kazimierza Kozicy (Zamek Królewski w Warszawie) przybliżającym postać Wilhelma Hondiusa – gdańskiego rytownika i wydawcy oraz jego prace z zakresu kartografii. W tej grupie artykułów znajduje się roboczy, niedokończony wskutek śmierci autora, tekst Jarosława Łuczyńskiego (Toruń) na temat etapów rozwoju kartografii wielkich miast przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Do grupy tej należy również artykuł Bogumiła Szadego (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) na temat działalności Michała Jerzego Poniatowskiego na rzecz rozwoju kartografii polskiej, w tym na powstanie w latach 1783–1795 tzw. „mapp szczególnych” województw koronnych Karola Perthéesa. Pojedynczej

mapie z tego okresu poświęca swoje rozważania Andrzej Janeczek (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa) omawiając pierwsze zdjęcie wojskowe Galicji, tak zwaną mapę Miega z lat 1779–1783 w kontekście jego znaczenia i perspektyw wykorzystania związanych z przygotowywaną edycją tego źródła. W tej grupie zamieszczamy także artykuł Bogdana Wolaka (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), który poddał analizie znaki kartograficzne i metody prezentacji zastosowane na mapie Prus Wschodnich i Zachodnich oraz Dystryktu Noteci w skali 1:150 000 z lat 1802–1810.

Odniesienie do kamieni milowych w kartograficznych przedstawieniach miast znajdujemy w artykułach Henryka Bartoszewicza (Archiwum Główne Akt Dawnych) i Pawła E. Wespiańskiego (Muzeum Historyczne m.st. Warszawy). Pierwszy omawia wielkoskalowe plany miast Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej z lat 1815–1830, ze szczególnym uwzględnieniem warszawskich prac Kwatermistrzostwa Generalnego i Korpusu Inżynierów Wojska Polskiego. Drugi przedstawia zagadnienie kamieni milowych kartografii warszawskiej, zadając pytanie o prawdziwość lub zwyczajowość ocen wybranych planów miasta. Kartografią miejską zajmuje się także Dariusz Lorek (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), omawiając dawne plany Poznania w kontekście rozwoju fortyfikacji miejskich. Wnikliwą syntezę z dziejów polskiej kartografii kolejowej daje Zbigniew Tucholski (Instytut Historii Nauki PAN), skupiając się na zagadnieniach kolejowej dokumentacji kartograficznej i geodezyjnej.

Artykuły, w których główny nacisk położono na kartografię XX wieku, otwiera opracowanie Anny Faliszewskiej (Uniwersytet Warszawski), która przedstawia zagadnienie anamorfoz kartograficznych w ujęciu historycznym. Rozwój kartografii gleb w Polsce po drugiej wojnie światowej omawiają Albina Mościcka (Instytut Geodezji i Kartografii) oraz Janusz Ostrowski (Instytut Technologiczno-Przyrodniczy w Falentach). Tomasz Olenderek (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie), zajmując się badaniami toponimii leśnej, omawia nazwy obszarów leśnych na powojennych wojskowych mapach topograficznych. W ostatnim referacie tej grupy Beata Konopska (Instytut Geodezji i Kartografii) zajmuje się zmianami politycznymi i technologicznymi w Polsce końca XX wieku, uważając je za kamień milowy w rozwoju naszej kartografii użytkowej.

W tomie przedstawiono także artykuły dotyczące zbiorów kartograficznych. Należy do nich oczekiwany przez środowisko historyków kartografii tekst Ewy Szykiewicz (Uniwersytet Wrocławski) o najcenniejszych zabytkach kartograficznych w zbiorach Zakładu Geoinformatyki i Kartografii Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego. Autorka opisuje tę wyjątkową kolekcję o szczególnym pochodzeniu, m.in. ocalone zbiory lwowskie i zabytki poniemieckie. Wiesław Sieradzan (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) kontynuuje problematykę zaprezentowaną w XV tomie „Z Dziejów Kartografii” omawiając malborską kolekcję map Ernsta von der Oelsnitz (1858–1943) i jej znaczenie. Malwina Lange (Instytut Historii PAN) opisuje najstarsze atlasy oraz mapy i plany ze zbiorów Pracowni Atlasu Historycznego PAN w Warszawie.

Zastosowaniem nowoczesnych technik udostępniania dawnych zbiorów kartograficznych zajmują się kolejno Piotr Mojski (Muzeum Polskie w Rapperswilu) przedstawiając zagadnienia prezentacji dawnych map Polski z kolekcji „Cartographia Rappersviliiana Polonorum” w Internecie, będącej rozwinięciem pionierskiego cyfrowego katalogu zbiorów kartograficznych tamtejszego Muzeum Polskiego, następnie Lucyna Szaniawska, która na licznych przykładach omawia zastosowanie formatu MARC 21 do opisu bibliograficznego dokumentów kartograficznych; z kolei Dorota Gazicka-Wójtowicz, Grażyna Dudzicka i Ewa Nowacka (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN) opisują możliwości korzystania z Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych (RCIN), natomiast Anna Wrochna (Instytut Geodezji i Kartografii) przybliży internetową ogólnodostępną prezentację cyfrowych zasobów geoinformacyjnych, tzw. Projekt OGNIWO. Tradycyjne udostępnianie zbiorów kartograficznych jest przedmiotem rozważań Urszuli Kowalczyk (Archiwum Państwowe w Warszawie) w artykule dotyczącym badań prowadzonych przez użytkowników zbiorów archiwów państwowych oraz sygnalizującym problemy zasobu kartograficznego warszawskiego archiwum.

Wykorzystywanie zbiorów dawnych dokumentów kartograficznych jest treścią artykułów Marty Kuc-Czerep (Instytut Historii PAN) o opracowaniu mapy województwa kaliskiego w drugiej połowie XVI wieku w ramach *Atlasu historycznego Polski*, Jarosława Suchożębskiego i Anny Marcinkowskiej (Uniwersytet Warszawski) dotyczącego badań zmian Potoku Bielańskiego w Warszawie z wykorzystaniem dawnych i współczesnych map topograficznych oraz Doroty Jutrzenki-Supryn (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) o oprawach dawnych atlasów i ich konserwacji.

Jak widać z powyższego omówienia, zakres tematyczny tomu jest bardzo szeroki, a prezentowane podejścia różnorodne. Autorzy artykułów reprezentują różne dziedziny – kartografię, historię, geografę, hydrologię, gleboznawstwo. Łączy autorów wspólny przedmiot dociekań – dawna kartografia i on staje się płaszczyzną interdyscyplinarnego spojrzenia na mapy i plany powstałe w czasach minionych.

Oddawany do rąk czytelników tom poświęcamy pamięci doktora Jarosława Łuczyńskiego, członka Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN. Ten niezwykle aktywny i wnikliwy historyk kartografii zmarł nagle w Toruniu 2 października 2012 roku w wieku zaledwie 37 lat, trzy tygodnie po wygłoszeniu swojego ostatniego referatu o dawnych planach miast Rzeczypospolitej właśnie na warszawskiej konferencji. Dlatego niniejszy tom otwiera wspomnienie o Zmarłym oraz wykaz jego publikacji z zakresu historii kartografii.

Jerzy Ostrowski, Paweł E. Wespiński

Preface

Much as in other fields of study, especially practical sciences, the evolution of cartography abounds in events which significantly influenced its trajectory and in facts which considerably accelerated developments in the discipline or brought about a turn. Such events may be of general nature, influencing the entire discipline, or they may shape individual branches or directions within cartography. After we undertook this relatively difficult challenge of assembling a volume entitled 'The Milestones in Cartography' (Kamienie milowe w kartografii) for the 'From the History of Cartography' series (Z Dziejów Kartografii), we would like to draw Readers' attention to the varied perspectives on milestones adopted by contributors to the volume. On the one hand, the diversity of aspects discussed here reveals a wide range of possible approaches to the idea of 'milestones' but, on the other, it might also provoke disagreement with one or more of the proposed approaches. As we gave our contributors freedom in handling the theme of 'milestones in cartography', we leave this 17th volume in the series for Readers' own judgment and consideration.

The papers presented in this volume either elaborate or draw on authors' presentations given during the 26th National Conference of the Historians of Cartography organised in Warsaw on 13–15 September 2012 by the Team for the History of Cartography at the Institute of the History of Science, Polish Academy of Sciences, in collaboration with the State Archives of Warsaw, the Institute of Geodesy and Cartography in Warsaw and the Learned Society of Warsaw (*Towarzystwo Naukowe Warszawskie*) under the honorary patronage of the Head of the State Archives and the Surveyor General of Poland.

Given the various existing definitions of 'milestones', it was fairly adventurous to ask historians of cartography to undertake the theme of 'milestones' as a leit-motif of the conference and the follow-up volume. The fundamental question which gave rise to doubts was the level of significance of a cartographic work, or an event from the history of the discipline, that would allow them to be recognised as milestones. The issue was successfully tackled, bearing fruit such as varied approaches in the discussion of issues which may have played different roles in the history of cartography and in the development of cartographic works.

The volume opens with a discussion of a broad selection of events and works which are considered to be milestones in cartography. They are presented by Wiesława Żyszkowska (University of Wrocław) and Lucyna Szaniawska (National Library in Warsaw). After a concise introduction, both authors present a broad overview of milestones, following W. Żyszkowska's opinion that *'milestones should comprise major works in cartography, including, above all, the first works covering specific areas or topics, and first-time usage of methods.'*

Apart from drawing a blurred borderline between those *major works* and works of less importance, the quote may guide the discussion of milestones in cartography towards works which were 'first' in some aspect or other, such as the first plan of a city, the first contour map of an area, the first map of soils, the first cartographic rendering of land utilisation etc. Some of the articles published in this volume are based on this approach: after all, the major milestones in cartography had already been characterised by numerous researchers who studied the history of the discipline.

The second introductory article concerns milestones in the Polish writings on the history of cartography. The author, Jerzy Ostrowski (Institute of Geography and Spatial Organisation, Polish Academy of Sciences) discusses selected publications from the last two centuries which may be recognised as milestones in exploring the past of cartography, whether in the Polish territory and its specific parts, or on the global scale.

The next section of the volume comprises articles on milestones in historical cartography, until the end of the 18th century. A significant amount of space in those discussions was devoted to works of the Renaissance era. Lucyna Szaniawska discusses the contribution of Renaissance achievements to the development of geographical maps. Among influential events she mentions the translation of Ptolemy's *Geography* into Latin with the subsequent development of maps based on Ptolemaic assumptions and data; the exploration of the Atlantic, the Pacific and the Indian Ocean; and the introduction of print, and then of the technique of copperplate engraving. The paper by Teresa Bogacz ('Edukacja' College of Management in Wrocław) concerning the Renaissance 'discovery' of Silesia as a milestone in the development of cartography of the region can be seen as a follow-up of the preceding paper. The author points to the new way of seeing the region, resulting from the Renaissance exploration of humans and geographic space. A more detailed approach can be found in the paper by Radosław Skrycki (University of Szczecin), who presents the current status of knowledge and new findings concerning the 1618 map of Pomerania by Eilhard Lubinus. The author discusses, among others, the previously unresearched aspects associated with the printing of the said map. Historical cartography in the context of Polish territories is also looked at by Adam Krawczyk (Jagiellonian University) who reports on unpublished studies by Bożena Modelska-Strzelecka on the map of Poland by Jan Długosz. Deliberations on the cartography of the 17th century can also be found in the text by Kazimierz Kozica (The Royal Castle in Warsaw), casting light on the figure of Willem Hondius, a Gdansk-based engraver and publisher, and his cartographic works. This group of papers also includes a draft version (unfinished because of the author's death) of an article by Jarosław Łuczyński (Toruń) on stages in the history of cartography of major cities in Poland before the 18th century partitions. Further in this section, there is also a paper by Bogumił Szady (The John Paul II Catholic University of Lublin) on the activities undertaken by Michał Jerzy Poniatowski to promote Polish cartography, among them the origination (in 1783–1795) of the so-called 'specific maps' of the crown-owned provinces by Karol Perthées. One individual map from the period is the focus of attention for Andrzej Janeczek (Institute of

Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences) who discusses the first military survey of Galicja, i.e. the so-called Mieg's map of 1779–1783 in the context of its significance and possible utilisation following the preparation of this source for publication. This section also includes a contribution from Bogdan Wolak (University of Warmia and Mazury in Olsztyn), who analyses the cartographic marks and presentation methods applied on the map of Eastern and Western Prussia and the Noteć District, dating back to 1802–1810, drawn up in the scale of 1:150,000.

References to milestones in cartographic representations of towns and cities can be found in articles by Henryk Bartoszewicz (Central Archives of Historical Records) and Paweł E. Wespiński (Historical Museum of Warsaw). The former discusses large-scale plans of towns located in the Kingdom of Poland in 1815–1830, with special consideration for Warsaw-based work performed by the General Quartermaster's Department of the Polish Army and the Military Engineers Corps. The latter author casts light on the issue of milestones in the cartography of Warsaw, asking about the truthfulness and habituality in assessments of selected city plans. Urban cartography is also discussed by Dariusz Lorek (Adam Mickiewicz University in Poznań), who writes about historical plans of Poznań in the context of the evolution of the city's fortifications. A thorough synthesis of the history of Polish railway cartography is given by Zbigniew Tucholski (Institute of the History of Science at the Polish Academy of Sciences), who focuses on the issues of cartographic and geodesic documentation of railways.

The section highlighting the 20th century cartography begins with a paper by Anna Faliszewska (University of Warsaw) who presents the problem of cartographic anamorphosis in a historical perspective. The development of soil cartography in Poland after World War II is discussed by Albina Mościcka (Institute of Geodesy and Cartography in Warsaw) and Janusz Ostrowski (Institute of Technology and Life Sciences in Falenty). In turn, Tomasz Olenderek (Warsaw University of Life Sciences) deals with studies on the forest toponymy and discusses names of forested areas found on military topographic maps dating back to the post-war period. In the last paper in this section, Beata Konopska (Institute of Geodesy and Cartography in Warsaw) considers political and technological changes in Poland towards the end of the 20th century, classifying them as a milestone in the evolution of Polish applied cartography.

The volume also presents articles concerning cartographic collections. Among them is the text by Ewa Szynekiewicz (University of Wrocław), much-awaited by historians of cartography, dealing with the most valuable historical cartographic objects from the collection of the Department of Geoinformatics and Cartography at the Institute of Geography and Regional Development of the University of Wrocław. The author describes this unique collection where some items have a highly particular origin, e.g. surviving collections from pre-war Lviv or objects from formerly German territories. Wiesław Sieradzan (Nicolaus Copernicus University) continues the topic presented in the 15th volume of the series, discussing the Malbork-based collection of maps by Ernst von der Oelsnitz (1858–1943)

and its significance. Malwina Lange (Tadeusz Manteuffel Institute of History, at the Polish Academy of Sciences) describes the oldest atlases, maps and plans from the collection kept by the Historical Atlas Section at this Institute.

The application of contemporary techniques which ensure access to cartographic collections is tackled by Piotr Mojski (The Polish Museum in Rapperswil, Switzerland) who describes online presentation of old maps of Poland from the *Cartographia Rappersviliana Polonorum* collection. This presentation is a follow-up of the pioneering digital catalogue of the cartographic collection held by the Polish Museum. The next author, Lucyna Szaniawska, provides numerous examples to discuss the use of the MARC 21 format for bibliographic description of cartographic documents. Later, Dorota Gazicka-Wójtowicz, Grażyna Dudzicka and Ewa Nowacka (Institute of Geography and Spatial Organisation, Polish Academy of Sciences) describe the possible uses of the Digital Repository of Scientific Institutes (*Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych, RCIN*), whereas Anna Wrochna (Institute of Geodesy and Cartography in Warsaw) casts light on the publicly accessible online presentation of digitised geoinformation resources under the OGNIWO Project. Traditional access to cartographic collections is considered by Urszula Kowalczyk (State Archive of Warsaw) in her article on studies conducted by users of state archives, signalling problems with the cartographic resources held at the Warsaw archive.

Utilisation of historical cartographic collections is the topic of a few papers. First, the contribution by Marta Kuc-Czerep (Tadeusz Manteuffel Institute of History at the Polish Academy of Sciences) is devoted to the preparation of the map of the Kalisz province (voivodship) in the second half of the 16th century for the Historical Atlas of Poland (*Atlas historyczny Polski*). Jarosław Suchożęberski and Anna Marcinkowska (University of Warsaw) discuss research on changes in the Potok Bielański creek in Warsaw with the use of old and contemporary topographic maps. Further, Dorota Jutrzenka-Supryn (Nicolaus Copernicus University) writes about the binding of historical atlases and their conservation.

This overview of the volume suggests that the range of topics covered here is very broad indeed, and the proposed approaches are highly varied. While authors represent a broad range of disciplines: cartography, history, geography, hydrology, and soil science, they all share the object of inquiry i.e. historical cartography. It is this very object that has become a platform for interdisciplinary perspectives on maps and plans dating back to the past centuries.

The volume is dedicated to the memory of Dr. Jarosław Łuczyński, a member of the Team for History of Cartography at the Institute of History of Sciences, Polish Academy of Sciences. This immensely active and astute historian of cartography passed away suddenly on 2 October 2012 in Toruń at the age of 37, three weeks after delivering his last paper at the Warsaw conference, devoted to historical plans of towns in the Republic of Poland. Therefore, the volume begins with a posthumous tribute to Dr. Łuczyński and a list of his publications in the field of history of cartography.

Jerzy Ostrowski, Paweł E. Wespiański